

İmrân'ın diğer kaynakların aksine ölümü için verdiği 1977 yılı yanlıştır. Yerine oğlu Muhammed Ahmed Dem (Mamadou Amadou Deme) geçti ve 2014 yılında vefatına kadar irşad görevini sürdürdü.

Eserleri. 1. *Žiyâ'ü'n-neyyireyn el-câmi' beyne 'ulûmi't-ğâ'ifeteyn*. Her kelimenin zâhirî tefsiri, bâtinî te'vili, lugavî ve mecazî izahlarının yapıldığı hacimli bir tefsir olup âyetlerin sözlük anlamları yanında tasavvufî işaretler, fikhî meseleler, akaide dair hükümler ve ahlâkî prensiplere yer vermesiyle dikkat çeker. Ana kaynağı *Tefsirü'l-Celâleyn* yanında Taberî, İbn Kesîr, Zemahşerî, Nisâbü'rî, Kurtubî, Beyzâvî, Âlûsî ve Tantâvî el-Cevherî'nin tefsirlerinden, Gazzâlî'den, İbnü'l-Fârîz, Abdülkerîm el-Cilî, Abdülazîz ed-Debbâğ gibi mutasavvıfların eserlerinden, *Şaḥîḥayn*'dan faydalanmıştır. Dinî ilimlerden başka, edebiyat, tarih, coğrafya, felsefe, tabii ve riyâzî ilimlerin de verilerinden yararlanan müellifin, üzerinde yirmi yıl kadar çalıştığı yirmi ciltlik eser 1960 yılında basılmak üzere Tanca'ya gönderilmiş, ancak yayıncı maliyet sebebiyle basımından vazgeçmiş, eser daha sonra neşir için Kahire'ye yollanmıştır. Ezher şeyhi Mahmûd Şeltût, her biri kendi açısından eseri gözden geçirmek üzere on iki uzman görevlendirmiş, uzmanlar önemli bir hataya rastlamadıklarını bildirmişlerdir. İlk dört cildi basıldıktan sonra (Kahire 1966, 1408/1987) neşri tamamlanamayan eserin tamamı yirmi cilt halinde Senegal Cumhuriyeti Başkanı Abdoulaye Wade'nin teşebbüsüyle Mısır'dan getirilerek Güney Afrika'da Durban şehrinde Ahmed Dîdât'ın kurduğu Centre International de Propagation Islamique tarafından yayımlanmıştır (2006). **2.** *Tenbihü'l-ağbiyâ 'alâ istihâleti rû'yeti'l-Bârî Te'âlâ bi'l-ebşâr fi'd-dünyâ şer'an li-ğayri'l-ebbiyâ?* Senegal'deki Ticânî şeyhi İbrâhim Niyâs'ın görüşlerine reddiye olarak kaleme alınmıştır. **3.** *Tenfîsü's-şâlihîn min müşevvişâti't-ğâlihîn*. İlk eşini boşayıp onun kız kardeşiyle evlenmeyi meşrû görmeyenlere reddiye mahiyetinde yazılmıştır (Saint Louis, ts.).

el-Hâc Ahmed'in diğer bazı eserleri de şunlardır: *Kâşifetü'l-hicâb fi 'ilmi'l-hisâb* (Saint Louis, ts.), *İfâdetü'l-müştefid fi 'akâ'id-i'tevhîd*, *Şerhu'l-Bâcûrî*, *İkâzû'l-vesnân 'alâ âfâti'l-kalb ve'l-lisân*, *Naşihatü'l-iḥvân ve taḥziri'l-hillân fi't-ğâ'n bi-â'dâdi'l-ây fi evliyâ'i'llâh*, *Ecvibe 'an es'île fi'l-virdi't-Ticânî*, *el-İkḍü's-şemin fi hadîşî's-şâdiki'l-emîn*, *el-Ḥas 'ale'l-ittifâk ve*

terki'l-mirâ? ve *'ş-şikâk fi'l-imâme ve'l-mesâcid 'ale'l-itlâk* (ahlâk), *Cilâ'ü'l-kuḫûb min fetḥi 'allâmi'l-ğuyûb* (vaz), *'Unvânü't-ḥirâz fi'r-riḥle ile'l-Ḥicâz*, *Târiḥu'l-Hâc 'Ömer*, *Lemḥa muṭavvele fi şe'ni's-Şeyḥ 'Ömer el-Fûtî*, *er-Red 'alâ Risâleti'l-Hâc Ahmed Câc Dâ'ire*, *Es'île ve ecvibe ma'a'l-Hâc Mâlik Siy*, *Cilâ'ü'l-fühûm fi nevâdiri'l-'ulûm*, *Ġarîbü'l-luğâti'l-'Arabîyye*, *Dîvânü şîr*, *er-Ravzû'n-nedâ 'ale'l-Maḫşûreti'd-Düreydiyye*, *Temrinü't-tullâb* (nahiv), *Dîvânü'l-ḥuṭab*, *Ḳaşıde fi rişâ'i'l-Hâc Mâlik Siy ve'l-Hâc 'Abdillâh Niyâs* (eserleri ve yazma nüshaları için bk. Hunwick, IV, 325-327).

BİBLİYOGRAFYA :

Amar Samb, *Essai sur la contribution du Sénégal à la littérature d'expression arabe*, Dakar 1972, s. 33, 249-257, 511; V. Monteil, *L'Islam noir: Une religion à la conquête de l'Afrique*, Paris 1980, s. 167-169; Cherno Ka Habib, "L'école de Sokone et la vie de son fondateur Hadj Ahmad Deme (1885-1973)", *Culture et civilisation islamiques: le Sénégal*, Rabat 1994, s. 177-180; J. O. Hunwick, *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Sudanic Africa*, Leiden 2003, IV, 324-327; C. B. Wane, *L'Islam au Sénégal, le poids de confréries ou l'émiettement de l'autorité spirituelle* (doktora tezi, 2010), Université Paris-Est-Université Cheikh Anta Diop de Dakar, s. 35, 115, 201, 237, 266, 272; Muhammed er-Râdî Kennün el-Hasenî, *el-Fihrisü's-şâmil li-mü'el-fâti't-ṭarîḫati't-Ticâniyye*, Rabat, ts. (Dârü'l-emân), s. 9, 34, 60; Kebâ İmrân, "Dem, el-Hâc Ahmed b. Muhammed el-Emîn", *Mu.AJ*, IX, 277-279; Seydina Ousmane, "Dyaou Nayirayni: La grandissime dimension de l'œuvre d'un homme multidimensionnel", https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10201618074873687&id=652383521471843 (20.03.2015); "Ahmed Dem", *Mu'cemü'l-bâbiṭin li-şu'arâi'l-'Arabîyye fi'l-ḳarneyni't-tâsi' 'aşer ve'l-ḳirîn*, http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=502 (20.03.2015); "Elhadji Ahmadou Deme (1890-1973)", https://www.serigneahmeddeme/info?tab=page_info (20.03.2015). AHMET ÖZEL

el-HÂC MÂLİK SÎ

(bk. MÂLİK b. OSMAN).

el-HÂC MERHABÂ

(الحاج مرجبا)

Muhammed Fûdî Sânûgû b. Muhammed el-Münîr b. İbrâhim (1896-1981)

Burkina Fasolu âlim ve tarihçi.

12 Rebülevvel 1314'te (21 Ağustos 1896) Batı Afrika ülkelerinden Burkina Faso'nun Bobo-Dioulasso şehrinde doğdu. Daha çok el-Hâc Merhabâ diye anılır.

Annesi Fâtîma bint Muhammed Fûdî b. Saîd'dir. Hem babası hem annesinin dönemin tanınmış isimlerinden Muhammed Mustafa b. Abbas Sânûgû'nun soyundan geldiği söylenmektedir. Muhammed Fûdî annesinin memleketi olan Dârüsselâmî'de (Darsalami) yetişti. İlk eğitimini hattat olan babasından aldı. Sekiz yaşında hıfzını tamamladı. Dokuz yaşında iken babası ve ardından annesi vefat edince Kur'an öğrenimine, sekiz yıldan fazla bir süre Muhammed b. Ahmed el-Velî olarak da bilinen Turu Kuru lakaplı Ebü'l-Abbas Ahmed Sânûgû'nun yanında devam etti. Aralarında Bondukulu Ebû Bekir b. Hasan b. Abdülkâdir Timiti ve Kete Krakyeli el-Hâc Ömer b. Ebû Bekir'in de bulunduğu birçok hocanın yanında öğrenimini sürdürdü. Mâlikî mezhebine mensup olan el-Hâc Merhabâ ilim tahsili için seyahatlere çıktı. el-Hâc Ömer'in tavsiyesiyle önce Lokoja'ya (Nijerya) gidip belâgat ve fıkıh tahsil etti. Ardından Kumasi'de (Gana) Muhammed Bako ve İmam Abbas el-Muhaddis gibi ilim adamlarından ders okudu. el-Hâc Ahmed ed-Demengerî ve el-Hâc Ali el-Halîfe de onun hocalarındandır.

el-Hâc Merhabâ'nın yaşadığı coğrafya Sahrâ çölü üzerinden geçen ticaret yollarına uzak kaldığı için basılan kitapların ve yapılan ilmî çalışmaların bu coğrafyaya ulaşması oldukça zordu. Çalışmalardan haberdar olan hocalar bunları özetler ve haklarında açıklamalar yazdı. el-Hâc Merhabâ da birçok eseri ihtisar ve şerhetti, Arap diline ilgili çeşitli eserler yazdı, ayrıca bölgedeki müslüman topluluklarla ilgili bilgiler içeren kitaplar kaleme aldı. Onun dolaştığı yerler arasında Gana'nın özel bir yeri vardır. Uzun yıllar öğrenimini burada sürdürdü ve pek çok eserini burada yazdı.

Ticâniyye tarikatına mensup olan el-Hâc Merhabâ 1937'de hacca gitmek için Accra'dan yola çıktı. Lagos'ta Âdem Abdullah el-İlûrî ve Âdem Ne-Meaci ile görüştü. N'Djamena'da (Çad) aralarında Muhammed el-Mehdî, fakih Ebü'l-Kâsım, Şerîf Abdurrahman ve Şerîf Ahmed'in de bulunduğu Ticânî tarikatının ileri gelenlerinden pek çok kimseyle tanıştı. Abdülmü'min b. Ahmed b. Selâm'dan icâzet aldı. Hicaz bölgesinde de Ticânî tarikatına mensup pek çok kişiyle görüştü. Medine'deki Batı Afrika Ticânî lideri Ahmed b. Abdurrahman el-Katâgumî'den de icâzet aldı. Bunun yanı sıra Ticâniyye tarikatından Şeyh el-Hâc İbrâhim İnyâs es-Senegâlî'ye ayrı bir ilgi

gösterdi. Nitekim *Lâ zararâ fi'l-evrâd* ve *Tenbihü'l-müstefid* adlı eserlerinde onu muhaliflerine karşı savundu.

Hac amacıyla çıktığı bu uzun seyahatten 1945'te Burkina Faso'ya döndü. Önce Bora'ya, ardından Bobo-Dioulasso'ya gitti. 1948'de tekrar Accra'ya geldikten sonra Lagos'a ve 1950'de Nima'ya geçti. Burada ve civar illerdeki camilerde tefsir dersleri verdi. 1954'te Accra'da mevlid törenlerini başlattı. 1958'de Bobo-Dioulasso'ya gitti, orada da ders vermeye devam etti ve 1960'ta aynı törenleri başlattı. Dârüsselâmî'de bir okul, Bamuko'da bir cami inşa ettirdi. el-Hâc Merhabâ'nın Nijer'e yaptığı ziyaretin ayrı bir önemi vardır. Burada Nijer tarihçilerinden meclis başkanı Bûbû Hâmâ ile (Boubou Hama) görüştü. Yazma halindeki eserlerini Niamey Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışladı, bu eserler halen kütüphanede kayıtlıdır. Hayatının geri kalan kısmını Bobo-Dioulasso ile Accra arasında seyahatlerle geçirdi. Hayatının bir döneminde müftülük vazifesini de üstlenen el-Hâc Merhabâ 3 Mayıs 1981 tarihinde vefat etti.

Eserleri. el-Hâc Merhabâ'nın yazma halindeki eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Ehliyye* (öğrenciler için Arapça zamirler konusunda yazılmış bir kitaptır); *Ecvibe* (otuz soru ve kısa cevaplarından oluşur); *Ecvibe fi'l-luğa* (öğrencisi Ebû Bekir Ramaka el-Bunduki'nin kökü beş harfli Arapça kelimelerle ilgili sorularına verdiği cevapları içerir); *Ecvibe manzûme* (müellifin müftü ve ictihad konularıyla ilgili sorulara şiir formunda verdiği cevaplardan meydana gelir); *Esâsü't-târîh*; *Esne'l-me'âlib li-'ulemâ'i'l-mekâtib* (müennes ya da hem müennes hem müzekker kelimeler sözlüğüdür); *el-Beyân li'l-hâş ve'l-âm fi aḥkâmi'l-'aḳiqa ve'l-cenâze ve'n-nikâh ve'z-zekât mimmâ şaḥḥa 'ani'l-ecillâ'i'l-a'lâm* (1963'te Wagadugu'da [Uagadugu] kaleme alınmıştır; eserin sonunda Merhabâ'nın hadisteki isnad sistemi ve diğer İslâmî ilim dallarıyla ilgili çalışmaları üzerine yapılmış bir incelemeyle müellifin öğrencilerine okuttuğu kitaplarının bir listesi vardır); *Zâkiretü's-şâlihîn ve tārîkatü'l-müttakîn* (1968'de oğlu Muhammed Münîr tarafından hazırlanmış olup Merhabâ'nın *el-Muḳaddimetü'l-kübrâ* adlı eserinden yapılan alıntılardan oluşmaktadır ve ağırlıklı olarak namazla ilgili meseleler hakkındadır); *Fethu'l-Hannâni'l-Mennân fi aḥbâri's-Sûdân* (büyük oranda Abdurrahman b.

Abdullah es-Sa'dî'nin *Târîhu's-Sûdân* ve Mahmûd Kâ'ti et-Tinbüktî'nin *Târîhu'l-Fettâş* gibi kaynaklardan derlenmiştir); *Fıḳhu Wagadugu fi mühimmâti'l-İslâm* (fıkıh alanında yazılmış dokuz mehtinden oluşan, *el-Mesâ'ilü'l-fıḳhiyye elletî yecibü'l-meşîr ileyhâ li-şîḥhati'l-eḥâdis bihâ* adlı serinin ilk kısmıdır); *el-Cedvelü'l-marziyye fi aḥkâmi'n-nûni's-sâki-ne ve't-tenvîn resmen ve telaffuzan*; *el-Cevâhir ve'l-yevâḳit fi duḥûli'l-İslâmi'l-Mağrib ma'a't-tevkîl* (İslâm'ın Batı Afrika'daki yayılışıyla ilgili eserde el-Hâc Merhabâ'nın bu hususta oynadığı role özellikle değinilmiştir); *Kitâbü'l-Âşâr li-ḳaḫ'i ekâzibi'l-aḥbâr* (Bobo-Dioulasso'daki Müslümanlık tarihi hakkındadır); *Mevâḳ'u'l-ehdâḳ 'ale'l-ḥaḳâ'ik elletî hevâhu hâzihi'l-evrâḳ* (Batı Afrika'daki yönetimlerle ilgili olan kitabın başında yazarın otobiyografisi bulunmaktadır); *el-Muḳaddimetü'l-kübrâ (Zâkiretü's-şâlihîn ve tārîkatü'l-müttakîn* de alıntı yapılan eserde bireysel sorumluluklarla ilgili fikhî uygulamalara yer verilmektedir); *Ḳaḫ'u elsineti'l-müteşeyyiḥîn ve'l-murâ'in ve ibṭâlü'l-ḥücec li'l-mülḥidin fi 'aḳâ'idihimi'l-fâside ve taḳrîrâtihimi'l-mâ'ile 'ani's-Selefi's-şâlih* (1965'te tamamlanan eserde tasavvuf ve özellikle Ticâniyye tarikatı savunulmaktadır); *et-Temyîz ve't-tafḍil beyne'l-vâfidîn ve'l-ḥüccâc* (eserde müellifin hac seyahati anlatılmaktadır); *Târîhu'l-Vaḫariyyîn ve ba'zi memâliki's-Sûdâni'l-Fransî ve ğayrihâ ve 'ulemâ'i'l-bilâd*; *Târîhu'l-İlm* (Gana tarihi hakkındadır); *Târîhu'l-İslâm fi Bobo* (Bobo'da İslâmiyet'in yayılış tarihiyle ilgili eserde el-Hâc Merhabâ'nın bu konudaki rolüne vurgu yapılmaktadır) (el-Hâc Merhabâ'nın bu eserleri ve diğer eserleri için bk. Wilks v.dğr., s. 553-562; *Mv.AU*, XII, 117-118).

BİBLİYOGRAFYA :

I. Wilks v.dğr., "Writers of the Greater Voltaic Region", *Arabic Literature of Africa IV: The Writings of Western Sudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick), Leiden 2003, s. 553-562; J. O. Hunwick, "The Arabic Literature of Africa Project", *The Meanings of Timbuktu* (ed. Shamil Jeppie – Souleymane Bachir Diagne), Cape Town 2008, s. 315; Kebâ İmrân, "Sânûgû, Şeyḫ Muḫammed Merḫabâ", *Mv.AU*, XII, 117-118.

MAHMUT KELPETİN

HACCÎ, Muhammed

(bk. MUHAMMED HACCÎ).

HACERÎ

(الحجري)

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn
Afûkây Ahmed b. Kâsım b. Ahmed
el-Hacerî el-Endelüsî
(ö. 1051/1641'den sonra)

Nâşrû'd-dîn 'ale'l-ḳavmi'l-kâfirîn
adlı eseriyile tanınan
Endülüslü mütercim.

977 (1570) yılı civarında Endülüs'te Hacerülâhmer köyünde doğdu. Bu köyün Gırnata (Granada) yakınlarında muhtemelen günümüzdeki Láchar (Hijar) veya Extramadura bölgesinde Hornachos'ta bulunduğu yönünde iki görüş vardır. Mayıs 1612'de Paris'ten İstanbul'daki Endülüslü muhacirlere gönderdiği mektupta ismini Ehmed ben Caçım Bejarano şeklinde yazan Hacerî aynı zamanda Afûkây adıyla da bilinir. Bu ismin Ebû'l-Kâsım karşılığı veya Berberce bir kelime ya da ailesinin meşhur ismi olabileceği ihtimalleri ileri sürülmüştür. Dedesi fakih olan Hacerî ailenin büyüklerinden Arapça ve İslâmî ilimler okudu. Bu arada muhtemelen Madrid'de Belensiyeli bir tabipten İspanyolca öğrendi. İspanyolca'yı iyi bilmesi, ismini değiştirip Bejarano adını alması, müslüman olduğunu gizleyip Hristiyanlığı benimsediğini göstermek zorunda kaldığı günlerde tercümanlık ruhsatı almasını sağladı. Gırnata Piskoposu D. Salpa Tierra ve Piskopos D. Pedro Castro başkanlığındaki tercüme heyetine girmeyi başardı. Ancak İspanyol yönetiminin Moriskolar'a karşı engizisyon uygulamasını şiddetlendirmesi, takip ve yakma olaylarının artması yüzünden kendini ve inancını kurtarmak için Endülüs'ten ayrılmaya karar verdi.

Hacerî bir süre İşbiliye (Sevilla), Gırnata ve Madrid'de yaşadı; 1590'ların sonunda Kâdis'in (Cádiz) Santa María Limanı'ndan bindiği buğday yüklü bir gemiyle Portekiz'in Kuzey Afrika'daki garnizonlarından Berice'ye (el-Cedîde) geçti. Buradan bir arkadaşıyla Sa'diler'in hâkimiyetindeki Azemmûr'a kaçtı. Şehrin yöneticisiyle birlikte Merakeş'e giderek Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr'un huzuruna çıktı (1007/1599). Sultan, dindarlığının yanı sıra İspanyol ve Portekiz dillerini bildiğinden kendisini divandaki tercüme kaleminde görevlendirdi. Hacerî, devlet mütercimliğini ve İspanyolca kâtiplik görevini Ahmed el-Mansûr'un ölümünün ardından Ebû'l-Meâli Zeydân en-Nâsir, Ebû Mervân Abdülmelik b. Zeydân en-Nâsir ve Velîd b. Zeydân en-Nâsir (1631-1636)